

Functioneel geletterd, maar nu de letters nog

De meeste kinderen schrijven op jonge leeftijd al graag. Vanuit dat verlangen krijgen begrippen als ontluikende en functionele geletterdheid gestalte. Bij schrijven wordt meer aan de inhoud van de boodschap gedacht dan aan de vormgeving van de gebruikte lettertekens. In deze bijdrage daarom aandacht voor ontwikkelingsfasegebonden mogelijkheden tot letterproductie bij jonge kinderen.

In de onderbouw van de basisschool werken jonge kinderen aan functionele geletterdheid in de lees-/stelhoek. Hier wordt geschreven, getypt en gestempeld. Het schrijven gaat bij het jonge kind anders in zijn werk dan bij kinderen op oudere leeftijd.

In het eerste deel van dit artikel een schets over de laterale ontwikkeling van het jonge kind. In het daaropvolgende deel in verband hiermee aspecten van de twee meest gebruikte lettersoorten in de onderbouw.

DE LATERALE ONTWIKKELING

Kinderen, vanaf eind groep 3 zelfs, kunnen al een doorgaand lettertraject schrijven en beschikken meestal een jaar later over een handschrift dat er al behoorlijk geautomatiseerd uitziet. Jonge kinderen hebben met het doorgaande, ook wel 'cursieve', traject van letters veel moeite. Dit heeft te maken met hun late-

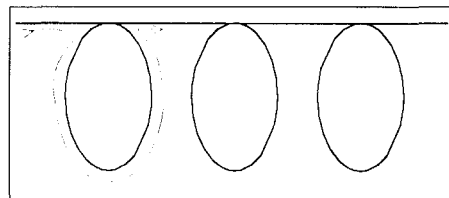
rale ontwikkeling. Op jonge leeftijd werken de hersenhelften nog anders met elkaar samen en kopieert de ene hersenhelft de andere. Er is sprake van associatief reageren. Dit levert een gespiegelde beweging op.

Deze kan na elkaar, ook wel alternerend genoemd (slurfbeweging), of simultaan (symmetrische beweging) worden uitgevoerd. In feite zijn natuurlijk beide acties symmetrisch.

Zolang een kind associatieve bewegingen vertoont, is het beter om geen doorgaande schrijfbewegingen aan te leren. Allerlei meebewegingen zijn dan nog te zien in het gezicht en de niet-schrijvende arm. Het is voor het kind nog té moeilijk om richtingveranderingen in een doorgaande lijn uit te voeren en deze veroorzaken dan ook verwarring. Hieruit komen spanningen voort die zich vertalen in greepspanning en een verkeerde (gebogen) houding.

Een eenvoudige test om te weten of een kind aan doorgaande schrijfbewegingen toe is, kan als volgt worden uitgevoerd. (Deze proef is overgenomen uit de schrijfrijsheidstoets van Haenen van der Hout, 1976).

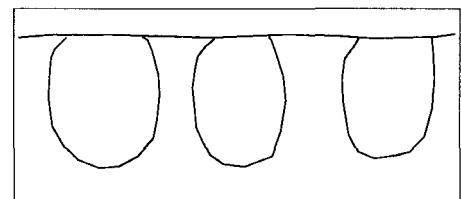
Schrijf voor het kind drie doorverbonden

o's, beginnende met een horizontale streek, waarvan de verbinding zo strak (recht) mogelijk wordt uitgevoerd. Laat het kind zien hoe het 'cursieve traject' wordt uitgevoerd. Geef echter géén instructie. Het is nadrukkelijk de bedoeling dat het kind de route van deze drie

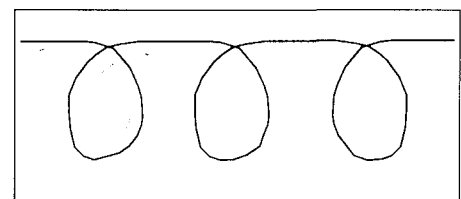
letters kan zien ontstaan. Vervolgens moet het kind dit naschrijven. Kinderen die hier écht niet aan toe zijn, zullen bijvoorbeeld een horizontale lijn tekenen waaraan vervolgens, en soms in omgekeerde volgorde aangebracht, zakken of ballonnen worden gehangen.

Er zijn ook kinderen die drie rondjes teke-

nen, waartussen ze horizontale verbindingen aanbrengen. Aan alles is te zien dat het kind dan nog niet aan het doorgaande of cursieve traject toe is. Toch zijn er jonge kinderen die niet alleen de vorm hebben waargenomen (drie rondjes en een horizontale verbinding), maar ook een doorgaande beweging hebben gezien. Als ze echter nog geen richtingverandering in het platte vlak aankunnen, zullen ze het geheel in een doorlopende, rechtsdraaiende beweging uitvoeren.

In de eerste drie groepen van de basis-

school zullen kinderen bijvoorbeeld ook deze vorm < niet in één doorgaande beweging uitvoeren. Zij zullen vanuit hetzelfde hoekpunt twee aparte streken zetten. Het is om deze reden, dat kinderen op jonge leeftijd een voorliefde vertonen voor 'kapitaalschrift'.

KAPITAAL- OF MINUSKELSCHRIFT

Kapitalen zijn letters van één hoogte, zonder stokken, staarten of lussen: ABCDE...

De Grieken en Romeinen gebruikten deze letters op hun gebouwen. Nog steeds staan deze letters als 'hoofdletters' en 'koppen' in ons drukwerk. Het zijn zelf nadrukkelijk géén hoofdletters. Wat we in een schrijfmethode totnogtoe 'hoofdletters' noemen, zijn 'beginletters' van een naam of een zin. Het betreft hier dan een taalkundige functie en niet een lettervorm. Een kapitaal is een lettervorm, die tot woorden gevormd kan worden en in drukwerk ook wel als beginletter wordt aangeduid.

Wezenlijk kenmerk van kapitalen is dus dat ze alle even hoog (tussen twee denkbeeldige lijnen geschreven) zijn. Dit is een bijzondere eigenschap die het jonge kind erg aanspreekt.

Leerkrachten die het kind in deze fase van de ontwikkeling een schooleigen blokletter met stokken en staarten aanbieden, weten vaak niet voor welke problemen ze het kind stellen. Letters met 'rompen' en 'stokken' en 'staarten' heten ook wel 'minuskels'. Minuskelschrift staat tegenover kapitaalschrift.

We zullen nu een aantal vergelijkende aspecten van kapitaal- en minuskelschrift bekijken.

Letterhoogte en losse streken

Kinderen hebben nog geen kijk op rompen, stokken en i-stippen. Letters met uitstekende delen zijn dan eigenlijk geen goede optie. Jonge kinderen hebben de neiging alle letters even 'hoog' te maken. In een dergelijk geval zijn 'kapitaalletters' veel beter geschikt.

Daar komt bij dat jonge kinderen nog moeite hebben met doorgaande streken die van richting veranderen. Het zijn voornamelijk vormtekenars. Aan trajecten en routes, zoals ze die later in het methodisch verbonden schrift gaan schrijven, zijn ze in deze fase van de laterale ontwikkeling nog niet toe. Doordat kapitalen samengesteld zijn uit losse streken, kunnen kleuters deze ook makkelijker weergeven.

Kapitalen zijn vooral neerhalen met hier en daar horizontale streken en/of gebogen streken. Doorgaande trajecten zitten er niet in. Dit is één van de belangrijkste

redenen om jonge kinderen met deze kapitaalletters te laten beginnen.

Thuisituatie

Kapitalen zijn meestal ook de letters die ouders in de thuisituatie te bieden hebben. Het is een onnodig negatieve ervaring, zowel voor ouders als kind, als deze letters worden afgewezen. Er kan veel worden geleerd van de manier waarop thuis 'gelezen en geschreven' wordt.

Het is voor het kind een extra stimulans en pedagogisch gewenst als tussen de thuis- en schoolsituatie overeenkomst bestaat.

Ook in de wereld van het jonge kind is de kapitaalletter één van de meest voorkomende, die het kind goed kan begrijpen (reclame, winkels, krantenkoppen).

Open en hoekige vormen

Gesloten vormen zijn door kinderen moeilijker te herkennen dan open vormen.

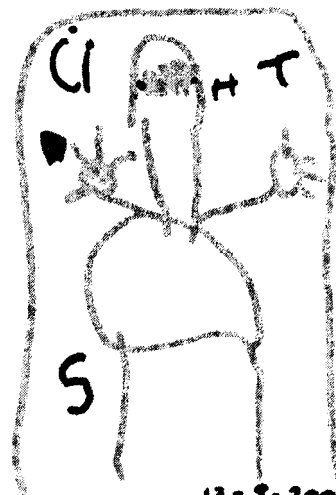
Kapitaalletters bestaan voor meer dan driekwart uit 'open' vormen, terwijl dit voor minuskelletters slechts voor tweederde geldt. Verder zijn kapitaalletters over het algemeen hoekiger dan minuskelletters. Jonge kinderen hebben met de waarneming daarvan ook minder moeite dan met ronde vormen.

Verticaal spiegelbaar

Een ander belangwekkend voordeel van kapitaalletters is, dat ze verticaal spiegelbaar zijn. Een jong kind spiegelt nog veel vormen verticaal en bij kapitaalletters is dit geen probleem. Omdat de Grieken, die deze vormen uitwerkten, ook wel in omgekeerde richting schreven zijn deze vormen 'gegarandeerd blijvend herkenbaar' bij verticale spiegeling.

Dit kan van blokletters met stokken en staarten niet altijd worden gezegd. Jonge kinderen blijken ook heel makkelijk elkaars gespiegelde kapitaalletters te kunnen lezen.

Thijs, vier jaar

Een leesproef

Lees onderstaande woorden.

ebod lebbob
BODE DOBBEL

De woorden zijn verticaal gespiegeld. Opvallend is dat alleen het kapitaalwoord bij verticale spiegeling de juiste leesrichting aangeeft. Dit komt doordat een belangrijk aantal kapitaalletters een verticale 'rug' heeft waarvandaan de horizontale streken in de schrijfrichting gaan. Het kapitaalwoord wordt dus het makkelijkst herkend. Aan het woord 'ebod' is te zien dat de 'e' makkelijk verticaal te spiegelen is. Het jonge kind schrijft die lettervorm ook gemakkelijk verticaal gespiegeld. Maar, omdat die lettervorm later in het methodisch verbonden minuskelschrift (traject-schrift) voorkomt, wordt een verkeerd traject ingeslepen.

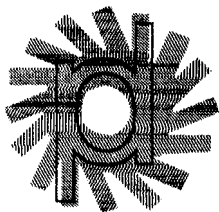
Dat kapitalen ook bij horizontale spiegeling hun eenduidigheid bewijzen, wordt duidelijk als je het blad roteert en de voorbeelden op de kop leest. Roteren levert hetzelfde resultaat als een gecombineerde horizontale en verticale spiegeling. De minuskelwoorden blijven na roteren problematisch. Zo wordt enigszins helder wat sommige jonge kinderen doormaken.

PRAKTISCHE BEGELEIDING

In de onderbouw wordt veel gebruik gemaakt van letterstempels. Deze zijn in

minuskelvorm uitgevoerd. Door het gebruik van stempels krijgen jonge kinderen de mogelijkheid letters om de as te draaien, dus te roteren. Dit levert hetzelfde resultaat als een gecombineerde horizontale en verticale spiegeling. Wanneer ze tijdens het werken ook de onderkant van het stempel bekijken, slaat bij nogal wat kleuters de verwarring toe. Uitknippen en opplakken van onderstreepte, uitgeprinte letters helpt hiertegen. Dit kan dan meteen in kapitaalletters gebeuren. Stempelen van letters geeft dus de gelegenheid tot rotatie en dit zou bij het woordproductieproces van het jonge kind voorkomen moeten worden.

Sommige letterstempels komen aan dit probleem enigszins tegemoet door de letters te onderstrepen. LINKPRINT geeft beelden mee op de stempels, zodat de kinderen niet in spiegelbeeld hoeven te lezen. Li'xioi.inTKRS die vertikaal ingestoken worden met de onderkant van de (kapitaal)letters op de nopjes, kunnen ook niet omgekeerd worden.

Ter voorkoming van allerlei problemen is het typen van letters op het toetsenbord in dit opzicht aan te bevelen.

Het toetsenbord heeft als bijkomend voordeel, dat op de toetsen kapitaalletters staan afgebeeld. (Bij een computer natuurlijk de knop Caps Lock inschakelen.)

De kapitaalletters op de toetsen worden in sommige scholen wel overplakt met minuskellletters, maar dat is niet nodig. Jonge kinderen kunnen doorgaans 'lezend' de transpositie van de kapitaalletter op het toetsenbord naar de minuskellletter op het scherm uitstekend aan. De leesmethode *Alle kinderen leren lezen* erkent en ontwikkelt deze vaardigheid bij het jonge kind door een nieuwe letter in allerlei 'letterfont'-gedaantes aan te bieden. Wat makkelijk over het hoofd wordt

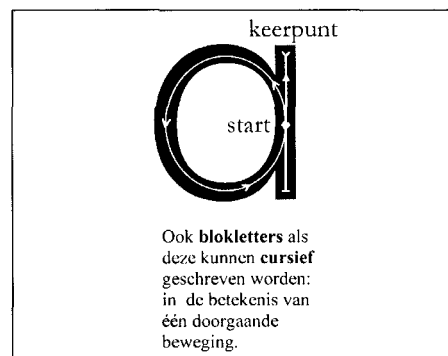
gezien is het probleem van de schrijfrichting. Het is voor een jong kind volstrekt niet logisch om van links naar rechts te schrijven. Ook de regelrichting van boven naar beneden is niet vanzelfsprekend (zie de tekening van Thijs). Woorden kunnen in alle richtingen geschreven worden. Daarom is het goed om kinderen van jongs af aan juist ook woorden met het toetsenbord te laten maken. Ze krijgen daarbij de schrijfrichting, zowel als de regelrichting aangeboden en wennen daar geleidelijk aan.

Juist dyslectische kinderen hebben baat bij het werken met het toetsenbord. Ze hebben vaak een volgorde en schrijfrichtingprobleem en juist dit laatste probleem wordt door de computer opgelost.

Lezen en schrijven

De begrippen lezen en schrijven worden door velen in één adem genoemd, terwijl de bijbehorende processen toch ontzettend uiteenlopen. Juist omdat het schrijfproces wezenlijk verschilt van het leesproces, is het beter het jonge kind niet te vroeg met doorverbonden methodische letters te laten beginnen. Ook niet met blokletters die in één doorgaande beweging geschreven worden (zie afbeelding). Als er later in groep 3 met methodisch verbonden letters wordt begonnen, is er in dit geval geen sprake van verwarring: het verschil tussen beide lettersoorten is wezenlijk.

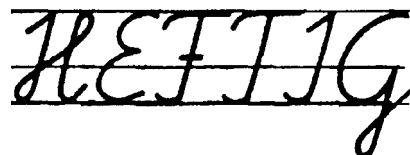
We moeten ons de situatie van het kind voorstellen waarin het schrijven nog niet geautomatiseerd is en het voortdurend keuzes moet maken. Bijvoorbeeld een keuze tussen kapitaalletters of minuskels. In vrijwel alle schrijfproducten van jonge kinderen zijn de gevolgen van deze verwarring terug te zien. Vaak wordt deze onzekerheid genegeerd.

De schrijfmethode

Een schrijfmethode zou als 'hoofdletters' eigenlijk een letter moeten gebruiken die met zijn vorm de kapitaalletter zo dicht mogelijk benadert. Dit zou het aanleren in groep 4 van niet-functionele 'hoofdletter'vormen overbodig kunnen maken. En in zo'n geval kunnen de kinderen er ook woorden mee vormen (zie voorbeeld). Met de huidige 'hoofdletters' kan dit niet. Bovendien zouden de in groep 1 en 2 gebruikte lettervormen weer opnieuw toepasbaar zijn. In een later stadium zijn ze tevens geschikt om in hokjesformulieren en kruiswoordpuzzels te worden gebruikt. Voor nieuwe methodeletterontwerpers ligt hier nog een taak.

Kortom: kapitaalletters maken de woordproductie voor het jonge kind een stuk eenvoudiger.

Hoofdletterwoord of kapitaalwoord?

In een volgend artikel wordt de keuze blokletters of methodisch verbonden letters besproken.

Ben Hamerling is docent schrijven aan de Marnix Academie te Utrecht en pabo Groenewoud te Nijmegen.

Bronvermelding

- Baauw-van Vledder, A., E. van Dijk (2000), *Schrijven met zorg*. Intro, Baarn.
- Engen, A., van (1998), *Schrijven a/s oefenvak*. Esstede, Heeswijk-Dinther.
- Haenen van der Hout, C.G. (1976), *Kriebels, krabbels en hanepoten*. Bekadidact, Baarn.
- Hamerling, B. (2001), Lettervorm in de hoofdrol. In: *Didactief en School*, jrg. 31, nr 8.
- Kooistra, A. (2000), *Alle kinderen lezen*. Swets & Zeitlinger Publishers, Lisse.
- Kuipers, Chr., K. Weggelaar (1986), *Woordblinde kinderen*. Staatsuitgeverij, Den Haag.
- Vernon, M.D. (1966), *De psychologie van het zien*. Utrecht/Antwerpen.

Blokletters, verbonden schrift en de ruimtelijke oriëntatie in

In een vorig artikel werd erop gewezen hoe de laterale ontwikkeling het jonge kind voor problemen stelt bij het gebruik van verkeerde lettervormen. In dit artikel wordt vanuit deze invalshoek de discussie rond blokschrift en methodisch schrift nader bekeken. Nuttige informatie voor leerkrachten die keuzen moeten maken over de schrijfdidactiek.

Een oorzaak van veel schrijfproblemen bij het gemiddelde jonge kind is een andere ruimtelijke beleving dan die van een volwassene. Het gaat hierbij specifiek om het grafisch verplaatsen door het platte vlak, omdat er keuzes moeten worden gemaakt in draairichtingsveranderingen. Er kan een ruimtelijke probleem ontstaan als een kind te vroeg met schrijven begint. Om geen fouten te maken vlak voor en tijdens de instructiefase van het schrijven, is het belangrijk dat de leerkracht zelfkennis heeft van de laterale ontwikkeling van het jonge kind, met name van de ruimtelijke oriëntatie in het platte vlak en het wezen van de vormgeving van letters.

RUIMTELIJKE ORIËNTATIE IN HET PLATTE VLAK

Het kind dat schrijft, verplaatst zich met hand en schrijfmateriaal door het platte vlak.

Van de twee soorten verplaatsing, rotatie (rond een as draaiend) en translatie

(evenwijdige verplaatsing), doet de laatstgenoemde zich bij het schrijven voor. Wie schrijft, beweegt zijn hand over het papier en verandert daarbij van richting. Dit grafisch verplaatsen kunnen jonge kinderen pas als ze er in hun ontwikkeling aan toe zijn. Als baby's op hun buik over de grond kruipen, roteren ze als ze van richting veranderen. Ze draaien om een denkbeeldige as, die zich ongeveer in het midden van hun lichaamslengte bevindt. Daardoor gaan ze achter hun neus aan en duwen zich vooruit.

Bij het schrijven verander je ook van richting in het platte vlak, maar nu is de verplaatsing niet meer te omschrijven met het begrip rotatie. Er is nu sprake van evenwijdige verplaatsing. Daarbij is de verplaatsing de ene keer 'duwend' en de andere keer 'trekkend'. Je verandert voortdurend van plaats, maar handhaaft de stand van de pen.

Het Nederlandse equivalent voor translateren is overzetten; het Duitse 'übersetzen' is gerelateerd aan het Engelse 'translate'. Als je vertaalt zet je iets over, dat voor het grootste deel verandert, terwijl één aspect hetzelfde blijft en dat is de inhoud. Dat aspect is bij de schrijvende pen de stand.

Translatie wordt bij kalligrafie goed zichtbaar door het gebruik van een brede, beitelvormige pen.

Hiermee verandert het spoor al translate- rend van breedte. We zeggen dan dat het contrast, het verschil tussen dik en dun, verandert. De verplaatsing van een beitel- vormige kalligrafiestift geeft het in illustra- tie 1 links afgebeelde spoor.

Het schrijfmateriaal van kinderen, potlood-, pen-, of viltstiftpunt, is rond van vorm. Daardoor lijkt het alsof er bij rich- tingsverandering niet van translatie sprake

is, maar dit is nog steeds wel het geval. Elk schrijfgereedschap wordt translate- rend gebruikt. Alleen als we met de pols gaan draaien, kunnen we roterend schrijven. Bij illustratie 2 is te zien dat het spoor bij roterend schrijven met een brede stift gelijk van dikte wordt. De drie stiften laten zien op welk moment ze in het 'spoor' voorkomen. De stand van de stift is roterend.

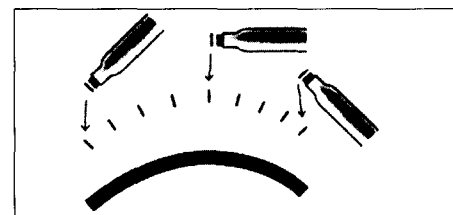
Een jong kind heeft geleerd, dat verplaat- sen voorwaarts is en dat dit duwend ver- plaatsing bij bochten roteert. Daarom tekent het kind vaak op dezelfde manier gebogen lijnen.

In illustratie 3 is te zien hoe een kind in groep 1 een cirkel trekt door de hele hand te draaien. Er is dan sprake van roterend verplaatsen.

Bij gebruik van de grote motoriek is dit ook meer voor de hand liggend.

Illustratie 1

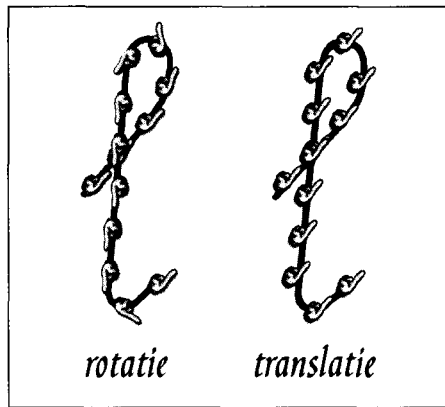

Illustratie 2

Illustratie 3

het platte vlak

Illustratie 4

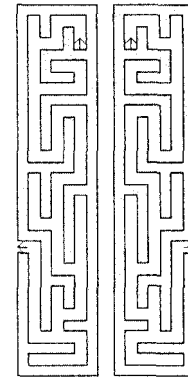
tekenen. Dit lukt, omdat het kind niet met verplichte richtingsveranderingen te maken heeft. Het bepaalt zelf waarheen het draait. Ook bij het vrij symmetrisch bewegen (tweehandige handelingen) in het platte vlak zonder oog-handcoördinatie, is het translateren geen probleem, omdat de ene hersenhelft de andere meeneemt. Dit wordt associatief reageren genoemd.

Maar bij het schrijven gaat het voor het jonge kind om voorgeschreven vormen en trajecten. Het moet nadenken over het moment van richting veranderen en de draairichting zelf en het gedraagt zich hierbij dan anders door de spanning die de onzekerheid oplevert. Deze spanning wordt vaak naar de pengreep en houding (diep bukken) doorgegeven. Bedenk dat statische begrippen als links - rechts voor een kind van een eenvoudiger niveau zijn dan dynamische begrippen als 'linksdraaiend - rechtsdraaiend'.

VOORBEREIDEN OP HET SCHRIJVEN?

Hoe kunnen leerkrachten zinnig werken in relatie tot de laterale ontwikkeling en de kinderen op het schrijven voorbereiden? Uit het voorgaande blijkt dat goed begeleid tekenen (houding/greep) de beste voorbereiding is.

Het is niet nodig hiervoor motorische oefeningen in te zetten, omdat het probleem daar niet ligt. Schrijfpatronen zijn daarom in deze fase nog niet zinvol. Jonge kinderen oefenen dan in een te vroege fase, met een verkeerde vormgeving, wat eerst cognitief nog beheerst moet worden. Anders geformuleerd: 'De hogere cognitieve niveaus moeten eerst doorlopen zijn, voordat de lagere motorische niveaus tot

Illustratie 5

uitvoering kunnen overgaan.' (Smits-Engelman, 1995).

Of symmetrische oefeningen de laterale ontwikkeling positief kunnen beïnvloeden, is nog maar de vraag. Het is nog steeds een discussie in hoeverre we enige invloed kunnen uitoefenen op de ontwikkeling (Netelenbos, 2000). Leerkrachten kunnen hun tijd en aandacht dan ook beter richten op de voorwaarden die een juiste vormgeving en trajectbeheersing mogelijk maken.

Er zijn oefeningen nodig die het jonge kind goed leren kijken en leren de motoriek bij te sturen op grond van de optische waarneming. Deze betreffen het kritisch waarnemen en de oog-handcoördinatie. Het oefenen van het laatste kan bijvoorbeeld door het volgen van een lijnenspoor te midden van andere lijnen of door verticale symmetrische doolhoven (zie illustratie 5), waarbij het kind met beide handen tegelijk het symmetrische spoor aanwijst. Dergelijke oefeningen leren het kind ook te letten op plaatsen waar de lijn van richting verandert. Dit is bij het aanleren van letters van groot belang (zie ook Van Engen, 2000).

Ook met muziek ritmische schrijfbewegingen maken op papier draagt op geen enkele bewezen wijze bij aan de ontwikkeling van de lateraliteit. Nog afgezien van de verschillende opvattingen die het woord 'ritme' bij velen oproept. Meestal wordt het begrip 'metrum' bedoeld, datgene dus dat de 'metronoom' produceert. Het gaat dan om een gelijke verdeling van de tijd. Dit kan alleen met gelijke schrijfpatronen worden geoefend. Het ritme van het

Leerkrachten moeten daarom verschil maken tussen oefeningen met gebruikmaking van de grote of de fijne motoriek. Dit is ook te zien bij het oefenen van groot bordschrift (grote motoriek) met pabostudenten. Velen hebben de neiging om de onderbochten van letters roterend uit te voeren. Ze vallen dan terug op een vroegere zienswijze.

Aan de hand van de volgende illustratie is het verschil tussen roterend en translaterend verplaatsen door het platte vlak goed te zien.

TREKKEN EN DUWEN

Op de linkerleider van illustratie 4 volgen de handjes elkaar. Ze roteren en veranderen daarbij van stand. Daarmee gaan ze allemaal achter de wijsvinger aan. Er is sprake van een duwend voortbewegen. De translaterende pen die zich over het papier beweegt, blijft echter in één richting staan. Dit heeft consequenties voor het 'trekken' en 'duwen'.

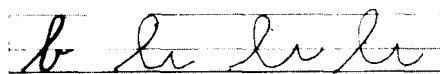
Bij de rechterletter is de opgaande beweging een duwende, terwijl de neergaande beweging een trekkende is. Deze afwisseling is voor lateraal onvoldoende ontwikkelde kinderen verwarrend. Beide hersenhelften werken voor deze actie nog niet voldoende samen.

Als bij de instructie van de verbonden lettervormen in groep 3 over de vergrote letter op de grond wordt gelopen, is het goed om dit dan ook overzettend te laten doen: bij de ophaal vooruitlopend, overstappen in de bocht en bij de neerhaal achteruitlopend. In dat geval correspondeert het irajectmatige begrippenkader 'omhoog', 'bocht naar links', 'naar beneden' met het schrijven van de pen.

Op zich kan het jonge kind wel translaterend van richting veranderen tijdens het

Illustratie 6

Illustratie 7

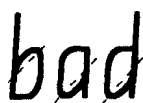
handschrift is nooit gelijk aan dat van de muziek.

Goed gevormde schrijfpatronen mogen echter pas worden gebruikt als kinderen de letters kennen. Schrijfpatronen lijken op letters, maar zijn het niet. Daardoor ontstaat het risico dat ze verkeerde vormgeving inslijpen.

Kaestner en Tost waarschuwen tegen het inslijpen van letterdelen en de onvolkomenheid om ze later te integreren tot de hele letter. Zij noemen het moment dat het schrijfpatroon 'gefixeerd' raakt, gevaarlijk (Kaestner en Tost, 1997). Belangrijk is ook dat schrijfpatronen rechte en gebogen delen bevatten en dat duidelijk is waar die in elkaar overgaan. Zo is het bij letters ook. Kinderen die vrijuitbewegend schrijfpatronen maken die uitsluitend uit gebogen lijnen bestaan, passen deze werkwijze doorgaans ook op de aan te leren lettervormen toe. De leesbaarheid van letters wordt echter voor een belangrijk deel bepaald door een juiste locatie van rechte en gebogen letterdelen (illustratie 6 en 7).

Illustratie 8: Dit type symmetrische blokletter is zeer verwarrend voor het jonge kind; de bogen staan horizontaal

Illustratie 9: De asymmetrische blokletter kan als leesletter niet gespiegeld worden; de bogen staan schuin

Onze didactische aandacht moet niet uitgaan naar 'schrijven is bewegen', maar naar 'schrijven is weten'. De beweging komt uit aansturing voort en de aansturing wordt gericht door de kennis van vorm en traject. Een goede begeleiding samen met letterkennis (traject- en vormkennis) is dan ook voorwaarde voor een goed handschrift. Leerkrachten moeten de kinderen niet leren 'schrijfbewegen', maar leren kijken.

Eigenlijk bestaat er geen 'schrijfbeweging' zoals er ook geen 'vioolbeweging' bestaat. Er bestaan wél 'viool- en schrijftechnieken' en de schrijftechniek kan uitsluitend met kennis van houding en (letter) materiaal goed aangeleerd worden.

In oorsprong zijn letters dan ook niet uit bewegingen, maar uit afbeeldingen ontstaan (zie illustratie 10).

BLOKLETTERS EN VERBONDEN SCHRIFT

In het voorgaande is duidelijk geworden met welke aspecten van de ruimtelijke oriëntatie in het platte vlak het jonge kind in aanraking komt: de verplichte trajecten en draairichting, roteren, translateren, trekken en duwen.

Het is zinnig om nu de letters uit de instructiefase, begin groep 3, nauwkeuriger te bekijken. In het vorige artikel (Hamerling, 2002) is uitgelegd welke letter het beste gebruikt kan worden als het kind lateraal nog niet voldoende ontwikkeld is.

We kijken nu naar de letters die gebruikt kunnen worden als het kind wél aan schrijven toe blijkt te zijn.

Na verduidelijking van de gebruikte termen worden de aspecten van het verbonden of onverbonden schrift nog eens op een rij gezet. Er ontstaan (ook door schoolfusies) toch nog weer voortdurend discussies over dit onderwerp.

Doorgaans is er een spraakverwarring gaande: met *blokletters* worden *leesletters* bedoeld en met *leesletters* worden *drukletters* bedoeld. Met *drukletters* bedoelt men eigenlijk letters met stokken en staarten en dus met ongelijke hoogte. Het zijn juist déze letters die bij het schrijven een probleem vormen. Als er wordt gesteld dat schrijven moeilijker is dan lezen, dan wordt meestal bedoeld dat een kind bij het schrijven zélf de lettervormen

Afkomstig van het pictogram voor 'rond' Aleph was het woord daarvoor en het teken stond voor de beginklank van het woord. Het tekeningetje van de koeienkop werd steeds eenvoudiger, draaide een kwartslag, later nog eens en eindigde op de kop. In Griekenland werd het alfa genoemd. In alle culturen heeft men naast tekenschrift ook cursief (doorbewegend) trajectschrift geschreven, vanwege het tempo.

Illustratie 10

creëert en voor de volgorde van de letters verantwoordelijk is. Bij het lezen is dit niet het geval.

Blokletters hebben geen leesrichting zoals kapitalen. De leesrichting bij KMITALKN wordt bepaald door een belangrijk aantal letters als PUBR en K'Kl.dC. Waarheen richt zich de bolling of opening? De overige letters zijn doorgaans symmetrisch en geven geen richting aan. In vrijwel elk woord komt wel een letter voor die de leesrichting bevat.

Nadelen van blokletters

Nadelen van blokletters (zoals ze doorgaans gebruikt worden) ten opzichte van methodisch verbonden letters zijn de volgende.

- Blokletters hebben geen ingebouwde leesrichting.
- Ze hebben geen ingebouwd traject.
- Ze bestaan vaak uit losse delen of kunnen als zodanig door jonge kinderen worden opgevat (met name dyslectische kinderen krijgen er dan een volgordeprobleem binnen de letter bij: 'Bolletje of stokje eerst?').
- Blokletters zijn geen schrift; een kind schrijft dan ook niet, maar tekent. We spreken van blokletters en niet van blok-schrift.
- Ze zijn vaak symmetrisch van vorm (en zouden in verband met spiegelen in ieder geval asymmetrisch moeten zijn).
- Blokletters hebben geen verbindingshallen en dus geen automatische spaties. Daardoor hebben ze geen woordverband

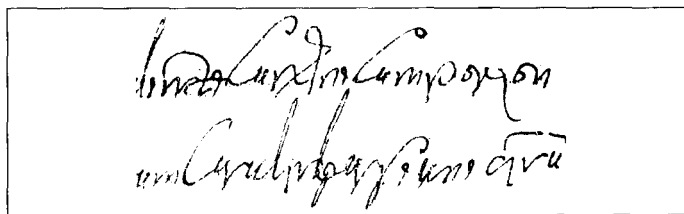
en wordt de eenheid van het woord verstoord. Het woord valt als losse zandkorrels uiteen of verwordt tot een kluit klei. De letters zouden alleen goed in woordverband geschreven kunnen worden door kalligrafen die veel van de juiste spatiëring afweten. Zie hiervoor de vele blokletterhandschriften waar uit spatie-onwetendheid alle letters maar tegen en door elkaar heen geplaatst worden.

- Er is sprake van schijneenvoud. De pen legt tussen twee letters een traject door de lucht af. Deze luchtsporen zijn onzichtbaar, maar daardoor zijn de totale trajecten minstens zo ingewikkeld als bij methodisch schrift. Dit wordt onder andere onderzocht aan het Nijmegen Institute for Cognition and Information (NICI). Er komt een positioneringsprobleem bij, terwijl het verbindingstraject door de lucht gaat. Dit geeft daardoor ook een tempoprobleem. Wie blokletters aanleert, verplicht zich dus ook het luchtspoor te instrueren.
- Blokletters worden in verschillende richtingen vanaf verschillende hoogtes gestart. Ze zijn ook niet ontworpen om geschreven, maar om gelezen te worden.

Leerkrachten die het schrijven van blokletters in de onderbouw verdedigen, vergeten vaak dat ze zélf begonnen zijn met verbonden trajectschrift. **Ze** hebben zelf wél leren schrijven en dus leren denken in woorden. Blokletters moeten zeker niet voorafgaand aan het methodisch verbonden schrift worden gebruikt om woorden te maken. Lateraal onvoldoende ontwikkelde leerlin-

30 nov 2001 - **Letters schrijven**

Mijn dochter van zes kon al vlot lezen voor ze naar groep 3 ging. Inmiddels zit ze drie maanden in groep 3, ze volgt een aangepast programma wat heel goed gaat. Alken ze draait heel veel letters om, de b wordt d en ze schrijft veel spiegelbeeld. Nu moet ik zeggen dat de schrijfoefeningen vnl. nog voorbereidend zijn. Ik ben zelf ook leerkracht (gewest), maar ik verbaas me er over dat je met lezen ver vooruit bent en dat het schrijven niet volgt. Wie herkent dit en hoe pak je dit het beste aan? Ik ben benieuwd.

Illustratie 12.
Romeinse cursief uil
het begin van onze
jaartelling

gen komen hierdoor in verwarring omtrent de juiste lettervormen. Jaren later en soms definitief zijn daar de sporen van in het handschrift terug te vinden. Alternatieven, zoals letterdoos, Linkprint en computer zadelen het kind tenminste niet op met verkeerd begrepen trajecten en vormen.

METHODISCH LEREN SCHRIJVEN

Het methodisch schrift bevat trajecten en daarom mag het kind hier alleen aan beginnen als het er in zijn ontwikkeling aan toe is. Het kind dat te vroeg leert schrijven, moet voortdurend keuzes maken over draairichtingveranderingen waar het nog niet rijp voor is. Daarbij moet in deze verplichte trajecten één hand door beide hersenhelften worden bestuurd. De verbinding tussen beide hersenhelften is vaak nog onvoldoende ontwikkeld, waardoor de hersenhelften elkaar niet goed genoeg kunnen informeren.

Kinderen zijn in die periode nog niet aan trajecten met wisselende draairichtingen (trajectletters) toe. Ze kunnen dan nog beter KAPITAALLETTERS schrijven of van de hiervoor genoemde alternatieven gebruik maken.

Men herkent kinderen in deze ontwikkelingsfase ook aan meebewegingen die ze maken. Tijdens het schrijven met de rechterhand zie je dan de vingers van de linkerhand bewegen (zie vorig artikel, januari 2002).

Omdat het schrijfonderwijs grotendeels klassikaal wordt gegeven, is het voor de hele groep verstandig hiermee op zijn minst na de herfstvakantie te beginnen. Sommige scholen durven het aan dit door te schuiven tot na de kerstvakantie. De schriftontwikkeling verloopt daarna gemakkelijker.

Een goed voorbeeld van de gescheiden ontwikkeling van lezen en schrijven, laat de volgende reactie zien, afkomstig van een moeder (tevens leerkracht) op de taal-site van de SLO:

Hier is duidelijk te lezen hoe verschillend de processen van lezen en schrijven zijn. **Ze** zijn te vergelijken met scannen en printen. Ook hiervoor zijn totaal verschillende procedures nodig, die op zich onvergelijkbaar zijn. Zoals luisteren aan praten vooraf gaat, zo gaat lezen aan schrijven vooraf. Lezen is receptief, schrijven is productief en creërend. Voor schrijven moeten keuzes gemaakt worden; keuzes die met volgorde en richting te maken hebben.

Titelverwijzing

- Bernard Netelenbos, J. (2000), *Motorische ontwikkeling van kinderen. Handboek 2*. Boom, Amsterdam.
- Engen, A. van (2000), *Schrijven als oefenvak*. Esstede, Heeswijk-Dinther.
- Hamerling, B. (2002), Functioneel geletterd, maar nu de letters nog. In: *De wereld van het jonge kind* 29 januarinummer.
- Kaestner, E. en R. Tost (1977), *Unterrichtsstufe*. In: *Schreibunterricht*. Volk und Wissen Volkseigener Verlag. Berlin.
- Smits-Engelsman, B.C.M. (1995), Beoordeling van het motorisch niveau en de schrijfmotoriek van basisschoolleerlingen door leerkrachten. In: *-lijdschrift voor Onderwijsresearch* 20.
- Thomassen, A., e.a. (1985). *Studies over de schrijfmotoriek*. Swets & Zeitlinger, Lisse.

<http://taalsite.slo.nl/discussie/0/vragen>

<http://hwr.nici.kun.nl/~vuurpijl/copywriter.gif>

Ben Hamerling is docent schrijven aan de Marnix Academie te Utrecht en pabo Groenewoud te Nijmegen.